

Особливості розвитку етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку

Mykhalska S. A. The development features of ethical imaginations among senior preschool children/ S. A. Mykhalska // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufrieva. – Issue 39. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2018. – P. 157–166.

S. A. Mykhalska. The development features of ethical imaginations among senior preschool children. The article presents an analysis of the development of the problem on the development of ethical imaginations among senior preschool children. It is determined that preschool childhood acts as a period of birth and formation of ethical instances. It is noted that due to the formation of «internal ethical instances», the child's behavior loses direct situational influences, impulsivity and affectivity; and moral and aesthetic feelings are developed. It is established that at the age of 5–7 preschoolers move from elemental morality to conscious one. It is generalized that the ethical development of preschool children takes place not only due to the complication of the cognitive sphere, but also due to interiorization, external control. It is emphasized that the senior preschool child should be aware of the different social roles of people, with elementary social and moral and ethical norms of interpersonal relationships; should realize good and evil, be able to explain personal actions, approve or condemn them; realize one's place in the social environment; take a positive view of oneself. The obtained results show that most of the children under study were identified to have above average and average levels of outlook formation (children give clear and full answers to questions, they list the rules of behavior to be followed while in public). It is found out that a significant number of children are not well-informed about social norms of interpersonal relationships and have rules of conduct in conflict situations, and about the same number of children are aware of the culture of moral and ethical behavior, the rules of behavior in conflict situations, and the ability to analyze and evaluate the peer's behavior. It is noted that following the development of ethical instances among senior preschool children there is the necessity to create a positive psychological climate in the interaction between a child and peers, conversation with adults on ethical issues, to work with a children book on moral issues, it is expedient to construct the scheme analysis of the behavior of heroes – the assessment of their actions – the assessment of the hero's personality (positive or negative), etc.

Key words: child, personality, ethical imaginations, moral consciousness, ethical instances, senior preschool age, development, peers.

С. А. Михальська. Особливості розвитку етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку. У статті представлено аналіз стану розробки проблеми розвитку етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку. Визначено, що дошкільне дитинство висугуає періодом зародження і формування етичних інстанцій. Зазначено, що унаслідок формування «внутрішніх етичних інстанцій» поведінка дитини позбувається безпосередніх ситуативних впливів, імпульсивності й афективності, розвиваються моральні та естетичні почуття. Встановлено, що у віці 5–7 років дошкільнята переходять від стихійної моральності до свідомої. Узагальнено, що етичний розвиток дошкільника відбувається не тільки за рахунок ускладнення когнітивної сфери, а й за рахунок інтеріоризації, зовнішнього контролю. Акцентовано, що дитина старшого дошкільного віку має бути обізнана з різними соціальними ролями людей; з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин; усвідомлювати добро і зло; вміти пояснити свої вчинки, схвалити або засудити їх; усвідомлювати своє місце в соціальному середовищі; позитивно сприймати себе. Отримані результати показують, що у більшості досліджуваних виявлено вище середнього та середній рівні сформованості світоглядних уявлень (відповіді на запитання у дітей чіткі, розгорнуті, перераховують правила поведінки, яких треба дотримуватись, перебуваючи в громадських місцях). З'ясовано, що значна кількість дітей недостатньо обізнана з соціальними нормами міжособистісних відносин та володіє правилами поведінки в конфліктних ситуаціях і приблизно така ж кількість дітей поінформована про культуру морально-етичної поведінки, володіння правилами поведінки у конфліктних ситуаціях та вміння аналізувати й оцінювати поведінку однолітків. Зазначено, що за розвитком етичних інстанцій у дітей старшого дошкільного віку слід створювати позитивний психологічний клімат у взаємодії дитини з однолітками, бесіди з дорослими на етичну тематику, проводити роботу з дитячою книжкою на моральну тематику за схемою: аналіз поведінки героїв – оцінювання їх вчинків – оцінка особистості героя (позитивна чи негативна), тощо.

Ключові слова: дитина, особистість, етичні уявлення, моральна свідомість, етичні інстанції, старший дошкільний вік, розвиток, ровесники.

Постановка проблеми дослідження. В умовах глобалізаційних змін на часі модернізація змісту дошкільної освіти, гуманізація її цілей та принципів, переорієнтація на розвиток особистості дитини як основний ресурс. Дошкільна освіта як перша самоцінна ланка має гнучко реагувати на сучасні соціокультурні запити, збагачувати знання дитини необхідною якісною інфор-

мацією, допомагати їй реалізувати свій природний потенціал, орієнтуватися на загальнолюдські й національні цінності.

Зміст освітньої лінії «Дитина в соціумі» нового Базового компонента дошкільної освіти передбачає формування у дітей навичок соціально визнаної поведінки, вміння орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим. Завдяки спілкуванню з дорослими, як носіями суспільно-історичного досвіду людства, в дитини з'являються інтерес та вміння розуміти інших, долучатися до спільної діяльності з однолітками та дорослими, об'єднувати з ними свої зусилля для досягнення спільного результату, оцінювати власні можливості, поважати бажання й інтереси інших людей. Взаємодія з іншими людьми є своєрідним видом входження дитини в людський соціум, що вимагає уміння узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства.

Показниками компетентності на кінець дошкільного віку мають стати: усвідомлення дитиною добра і зла; вміння пояснити свої вчинки, схвалити або засудити їх; вміння за відсутності контролю, стимулювання та заохочення діяти відповідно до соціальних норм, не порушуючи їх; виявляти почуття гідності; мати елементарне уявлення про зміст і відмінність понять «совісний» та «безсовісний», керуватися совістю як внутрішньою етичною інстанцією; уміти товаришувати, цінувати друзів.

Дитина має бути обізнана з різними соціальними ролями людей; з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин; усвідомлювати своє місце в соціальному середовищі; позитивно сприймати себе. Дитина має розвивати вміння співпереживати, співчувати, допомагати іншим, обирати відповідні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях [1, с. 4–11].

У психолого-педагогічній науці та практиці особливої актуальності останнім часом набули експериментальні дослідження, спрямовані на вивчення етичних уявлень, що сприяють особистісному зростанню дошкільника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку моральної свідомості дітей дошкільного віку вивчалася у роботах різних психологів, зокрема І. Д. Беха, Л. І. Божович, А. Валлона, Л. С. Виготського, Д. Б. Ельконіна, Л. Колберга, В. С. Мухіної, Л. Ф. Обухової, Ж. Піаже, З. Фрейда, С. Г. Якобсона та інших.

На думку І. Д. Бега, «мораль дитині спадково не передається, вона виховується», й емоційно-моральне удосконалення дитини залежить від уміння вихователя проникнути у внутрішній світ дитини через співпереживання [2, с. 149–160].

У дослідженнях Л. І. Божович, Л. С. Виготського, О. В. Запорожця, Д. Б. Ельконіна підкреслюється, що дошкільне дитинство є періодом зародження і формування етичних інстанцій.

Л. С. Виготський говорив, що одним із найважливіших новоутворень дошкільного віку є виникнення в цей період у дітей «внутрішніх етичних інстанцій». «Внутрішні етичні інстанції» входять до арсеналу цінностей особистості дитини, визначають її бажання, прагнення і зумовлюють форми поведінки, яким дитина надає перевагу в спілкуванні з дорослими й однолітками. Унаслідок формування «внутрішніх етичних інстанцій» поведінка дитини позбувається безпосередніх ситуативних впливів, імпульсивності й афективності. Розвиваються такі почуття, як: моральні (почуття обов'язку, власної гідності тощо); естетичні (ставлення до об'єктів та явищ, що мають для дитини стабільну потребо-мотиваційну значущість).

Л. І. Божович розглядає етичні уявлення як процес засвоєння зразків поведінки, пов'язаних з їхньою оцінкою з боку дорослих [3, с. 241].

Д. Б. Ельконін розглядає виникнення етичних інстанцій як процес оволодіння зразками поведінки [7, с. 273].

Є. В. Субботський, вивчаючи етичний розвиток дошкільників, пов'язує виникнення перших моральних мотивів поведінки у дитини з прагненням зберегти позитивні відносини з дорослими. На його думку, етичний розвиток дошкільника відбувається не тільки за рахунок ускладнення когнітивної сфери, а й за рахунок інтеріоризації, зовнішнього контролю. У своїх експериментальних дослідженнях автор показав, що тільки 10% дошкільників можуть керуватися у своїй поведінці етичною нормою без впливу дорослих [5].

Дослідження психологічних механізмів етичної регуляції у дошкільників, проведені С. Г. Якобсон і Т. І. Морєвою [8], показали, що важливою умовою дотримання дитиною моральних норм можна вважати її здатність уявити себе в майбутньому, оцінити своє потенційне «Я». Мотивом же для виконання етичної норми буде прагнення зберегти позитивний образ себе («Я-реальне»).

А. В. Пасічник [4] означила структурні компоненти оволодіння суспільною моральною свідомістю на рівні етичних уявлень:

а) ситуація, у якій демонструється той чи інший зразок, його зміст та емоційне оформлення, носій цього зразка (особиста привабливість для дитини);

б) оцінка, яка супроводжує цю ситуацію: її зміст, носій цієї оцінки, емоційне ставлення дитини до нього;

в) суб'єкт (дитина), що сприймає ситуацію, з притаманними їй індивідуальними особливостями, образом «Я».

Мета статті – вивчити етичні уявлення дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Установлено, що у віці 5–7 років дошкільнята переходять від стихійної моральності до свідомої. Для них моральна норма починає виступати як регулятор взаємовідносин між людьми. Старший дошкільник розуміє, що норми необхідно дотримуватися, щоб колективна діяльність була успішною. Необхідність зовнішнього контролю за дотриманням норми з боку дорослого відпадає. Поведінка дитини стає моральною навіть за відсутності дорослого й у випадку, якщо дитина впевнена у безкарності свого вчинку і не бачить вигоди для себе [6, с. 270–285].

Із метою вивчення особливостей розвитку етичних уявлень у дитини старшого дошкільного віку було проведено експериментальне дослідження, що охопило 52 дітей із ДНЗ № 15 «Джерельце» (м. Кам'янець-Подільський). Нами була проведена діагностична бесіда «Чинники вибору дитиною соціально значущих цінностей», що включала такі блоки:

- Знайомство. Загальна інформація.
- Світоглядні уявлення. Етичні інстанції. Довільна поведінка.
- Етичні інстанції у взаємодії дитини з однолітками.

Дітям демонструвались малюнки, проводились бесіда і спостереження, ставились запитання: «Чи знаєш ти правила поведінки, яких треба дотримуватись, перебуваючи в громадських місцях? Пригадай їх», «Чи вважаєш ти за необхідне завжди їх дотримуватись?», «У місці, де багато людей, можна загубитися. Якщо так станеться, що ти робитимеш? До кого звернешся за допомогою?», «А у тебе є друзі? Розкажи про них», «Що потрібно робити, щоб дружба була міцною?», «Буває, що друзі щось не поділили або посварилися. Що робити в такій ситуації?» тощо.

Кількісно-якісний аналіз отриманих експериментальних даних дав змогу встановити тенденції та виявити особливості розвитку етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.

Слід зазначити, що усі діти називали правильно своє ім'я та вік. Рівень сформованості світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

**Рівень сформованості світоглядних уявлень дітей
старшого дошкільного віку**

№ з/п	Рівень сформованості світоглядних уявлень	Кількість дітей, %
1.	Низький	0
2.	Нижче середнього	13,5
3.	Середній	40,4
4.	Вище середнього	42,3
5.	Високий	3,8

Нами не виявлено дітей, які б відмовлялась відповідати і погано знали правила поведінки. Тому низький рівень сформованості світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку нами не був установлений.

Рівень нижче середнього спостерігається у 13,5% дітей, що проявляється у невпевнених, нерозгорнутих, нечітких відповідях на запитання. Діти не називають правила поведінки, а якби загубились, то би засмутились і плакали.

У 40,4% дітей старшого дошкільного віку спостерігається середній рівень сформованості світоглядних уявлень. Вони відповідали за допомогою навідних запитань, називали правила за допомогою навідних запитань, а якби загубились, то би засмутились і чекали, коли їх знайдуть батьки.

Рівень вище середнього спостерігається у 42,3% дітей старшого дошкільного віку і проявляється у розгорнутій, чіткій відповіді, вони перераховують правила поведінки, яких треба дотримуватись, перебуваючи в громадських місцях, а якби загубились, то би засмутилися, але не розгубляться і звернуться за допомогою до дорослих.

Високий рівень виявлено у 3,8% дітей старшого дошкільного віку. Вони давали розгорнуту відповідь, додавали враження від побаченого, самотійно перелічували правила поведінки, яких треба дотримуватись, перебуваючи в громадських місцях, пояснювали, що буде, якщо їх порушувати. Якби загубились, то би не розгубились і звернулись за допомогою до працівників за-

кладу або діятимуть так, як домовлялися завчасно з батьками.

Наведемо зразки відповідей дітей на запитання: «Чи знаєш ти правила поведінки, яких треба дотримуватись, перебуваючи в громадських місцях? Пригадай їх»: «Слухатись, не розкидати нічого, щоб тато і мама не робили зауважень», «Вести себе тишенько, не говорити», «Тихо, щоб другим людям не заважати», «Не можна ходити на червоне світло» тощо.

Рівень сформованості етичних інстанцій у взаємодії дітей старшого дошкільного віку з однолітками наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Рівень сформованості етичних інстанцій у взаємодії дітей старшого дошкільного віку з однолітками

№ з/п	Рівень сформованості світоглядних уявлень	Кількість дітей, %
1.	Низький	7,7
2.	Нижче середнього	5,8
3.	Середній	40,4
4.	Вище середнього	42,3
5.	Високий	3,8

Загалом низький рівень розвитку етичних уявлень у взаємодії дитини з однолітками виявлено у 7,7% дітей старшого дошкільного віку, які не проявляли ініціативи і самостійності у процесі бесіди та виявили нерозуміння поняття «дружба».

Рівень нижче середнього спостерігається у 5,8% дітей старшого дошкільного віку, на що вказує нерозуміння поняття «дружба» і якою вона повинна бути; необізнаність із соціальними нормами міжособистісних стосунків і їх дотриманням у процесі спілкування з однолітками; необізнаність із культурою морально-етичної поведінки, неволодіння правилами поведінки в конфліктних ситуаціях та невміння аналізувати й оцінювати поведінку однолітків.

Середній рівень розвитку етичних уявлень у взаємодії дитини з однолітками виявлено у 40,4% дітей старшого дошкільного віку, що свідчить про недостатню обізнаність із соціальними нормами міжособистісних стосунків та володіння правилами поведінки у конфліктних ситуаціях та невміння аналізувати й оцінювати поведінку однолітків; на запитання відповідають невпевнено, за допомогою навідних запитань.

Рівень вище середнього спостерігається у 42,3% дітей старшого дошкільного віку і проявляється у невпевнених відповідях, що друзі – це люди, між якими є взаємна довіра, відданість, любов; демонстрували обізнаність із соціальними нормами міжособистісних відносин і їх дотриманням у процесі спілкування з однолітками; обізнаність про культуру морально-етичної поведінки, володіння правилами поведінки у конфліктних ситуаціях та вміння аналізувати та оцінювати поведінку однолітків.

Високий рівень виявлено у 3,8 % дітей старшого дошкільного віку. Вони відповідали, демонструючи своє розуміння, що така дружба і якою вона повинна бути; демонстрували обізнаність із соціальними нормами міжособистісних відносин і їх дотриманням у процесі спілкування з однолітками; обізнаність про культуру морально-етичної поведінки, володіння правилами поведінки в конфліктних ситуаціях та вміння аналізувати й оцінювати поведінку однолітків.

Наведемо зразки відповідей дітей на запитання: «Що потрібно робити, щоб дружба була міцною?»: «Треба гратись чесно», «Не битись і не показувати язика», «Треба гарно гратись, ділитись, не битись, не сваритись», «Треба бути добрим» тощо.

Наведемо зразки відповідей дітей на запитання: «Буває, що друзі щось не поділили або посварилися. Що робити в такій ситуації?»: «Прощати», «Треба не сваритись», «Поділитися», «Помиритися» тощо.

Аналіз та інтерпретація даних, отриманих у ході діагностичної роботи, показали, що більшість дітей старшого дошкільного віку має середній та вище середнього рівні розвитку етичних уявлень.

Висновки і перспективи подальших розвідок із цього напрямку. В результаті проведеного експериментального дослідження розвитку етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку було з'ясовано, що у більшості досліджуваних виявлено вище середнього та середній рівні сформованості світоглядних уявлень (відповіді на запитання у дітей чіткі, розгорнуті, перераховують правила поведінки, яких треба дотримуватись, перебуваючи в громадських місцях).

Також у більшості досліджуваних спостерігаються вище середнього та середній рівні розвитку етичних інстанцій у взаємодії з однолітками. Так, значна кількість дітей недостатньо обізнана з соціальними нормами міжособистісних відносин та не володіє правилами поведінки в конфліктних ситуаціях. Приблизно така

ж кількість дітей обізнана про культуру морально-етичної поведінки, володіння правилами поведінки у конфліктних ситуаціях та вміння аналізувати й оцінювати поведінку однолітків.

Серед умов із розвитку етичних інстанцій у дітей старшого дошкільного віку слід виокремити такі: створювати позитивний психологічний клімат у взаємодії дитини з однолітками, бесіди з дорослими на етичну тематику, роботу з дитячою книжкою на моральну тематику доцільно будувати за схемою: аналіз поведінки героїв – оцінювання їх вчинків – оцінка особистості героя (позитивна чи негативна), тощо.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми сформованості етичних уявлень дітей старшого дошкільного віку. *Перспективи подальшої науково-дослідницької роботи ми вбачаємо у глибшому та удосконаленішому дослідженні особливостей розвитку етичних інстанцій у взаємодії дитини з дорослим.*

Список використаних джерел

1. Базовий компонент дошкільної освіти / науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук ; авт. кол.: А. М. Богуш, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. В. Гавриш, О. П. Долинна, Т. С. Ільченко, О. В. Коваленко, Г. М. Лисенко, М. А. Машовець, О. В. Низковська, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, Т. І. Поніманська, О. Д. Сідельнікова, А. С. Шевчук, Л. Ю. Якименко. – К., 2012. – 26 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : навч.-метод. посіб. [Текст] / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – С. 149–160.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст] / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1988. – 464 с.
4. Пасічник А. В. Особливості розвитку етичних уявлень дітей дошкільного віку [Текст] / А. В. Пасічник // Актуальні проблеми психології : Психологія розвитку дошкільника. – 2010. – 17 (6). – С. 57–60.
5. Субботский Е. В. Нравственное развитие дошкольника [Текст] / Е. В. Субботский // Вопросы психологии. – 1993. – № 4. – С. 29–38.
6. Урунтаева Г. А. Дошкольная психология : учеб. пособ. для студ. сред. пед. учеб. заведений [Текст] / Г. А. Урунтаева. – 5-е изд., стереотип. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 336 с.

7. Эльконин Д. Б. Детская психология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений [Текст] / Д. Б. Эльконин ; ред.-сост. Д. Б. Эльконин. – 4-е изд., стереотип. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 384 с.
8. Якобсон С. Г. Образ себя и моральное поведение дошкольников [Текст] / С. Г. Якобсон, Г. И. Морева // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 34–41.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bazovyj komponent doshkil'noi' osvity / naukovyj kerivnyk: A. M. Bogush, dijsnyj chlen NAPN Ukrai'ny, prof, d-r ped. nauk ; avt. kol.: A. M. Bogush, G. V. Bjeljen'ka, O. L. Boginich, N. V. Gavrysh, O. P. Dolynna, T. S. Pl'chenko, O. V. Kovalenko, G. M. Lysenko, M. A. Mashovec', O. V. Nyzkovs'ka, T. V. Panasjuk, T. O. Pirozhenko, T. I. Ponimans'ka, O. D. Sidjel'nikova, A. S. Shevchuk, L. Ju. Jakymenko. – K., 2012. – 26 s.
2. Beh I. D. Vyhovannja osobystosti : navch.-metod. posib. [Tekst] / I. D. Beh. – K. : Lybid', 2003. – S. 149–160.
3. Bozhovich L. I. Lichnost' i ee formirovanie v detskom vozraste [Tekst] / L. I. Bozhovich. – M. : Prosveshhenie, 1988. – 464 s.
4. Pasichnyk A. V. Osoblyvosti rozvytku etychnyh ujavlen' ditej doshkil'nogo viku [Tekst] / A. V. Pasichnyk // Aktual'ni problemy psihologii' : Psihologija rozvytku doshkil'nyka. – 2010. – 17 (6). – S. 57–60.
5. Subbotskij E. V. Nравstvennoe razvitie doshkol'nika [Tekst] / E. V. Subbotskij // Voprosy psihologii. – 1993. – № 4. – S. 29–38.
6. Uruntaeva G.A. Doshkol'naja psihologija : ucheb. posob. dlja stud. sred. ped. ucheb. zavedenij [Tekst] / G. A. Uruntaeva. – 5-e izd., stereotip. – M. : Izdatel'skij centr «Akademija», 2001. – 336 s.
7. Jel'konin D. B. Detskaja psihologija : ucheb. posob. dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij [Tekst] / D. B. Jel'konin ; red.-sost. D. B. Jel'konin. – 4-e izd., stereotip. – M. : Izdatel'skij centr «Akademija», 2007. – 384 s.
8. Jakobson S. G. Obraz sebja i moral'noe povedenie doshkol'nikov [Tekst] / S. G. Jakobson, G. I. Moreva // Voprosy psihologii. – 1989. – № 6. – S. 34–41.

Received October 18, 2017

Revised November 17, 2017

Accepted December 12, 2017